

Dvikalbystė: reportažas iš įvykio vietos

Romans Alijevs, Natalija Kaže

Pastaruoju metu patikimiausias didelio domėjimosi kokia nors pedagogikos problema rodiklis yra didelis pranešimų kiekis atitinkamame interneto tinklapyje ir konkrečios laikraščių bei žurnalų rubrikos. Galima įsitikinti, kad dvikalbio ugdymo tema yra labai aktuali ir populiarumu nusileidžia tik informacinių technologijų diegimui mokykloje. Kad problema svarbi, patvirtina ir Permainų žurnalo publikacijos. Mums, šio proceso dalyviams, norėtusi pasidalyti patirtimi, įgyta dvikalbes programas diegiant nacionalinių mažumų mokykloje – Rygos klasikinėje gimnazijoje. Ją būtų galima palyginti su kitų tyrėjų bei praktikų patirtimi.

Be kita ko, dar vienas mūsų publikacijos tikslas – pamėginti atsakyti į klausimą, ar palaikys mokytojai naujoves. Kaip tik juo baigiasi jūsų žurnale publikuotas I. Silovos ir G. Catlako straipsnis (2001. Nr. 5. P. 16–24), pasakojantis apie tai, kaip per įvairius dvikalbius modelius Latvijos vidurinėje mokykloje pamažu pereinama prie mokymo latvių kalba. Žinoma, vienareikšmio atsakymo šiandien nėra ir negali būti. Filosofiskai į išsilavinimo problemą žvelgiantys populiarieji autoritetai Andy Hargreavesas ir Jamesas Tooley'us tikina, kad dauguma mokytojų niekada nesižavėjo mokymo sistemos reformomis dėl vienos paprastos priežasties – net puikiausios ir perspektyviausios idėjos, sukurtos kabinetų tyloje, gali žlugti mokyklos tikrovės verpete. Tai nereiškia, kad idėja bloga. Be abejonės, ji užims deramą vietą ir vėliau pati taps rutina, bet tam reikia laiko, kurį skirtingai suvokia idėjų sumanytojai ir įgyvendintojai. Kaip prisipažįsta F. Passatino, net Vakaruose maždaug pusė mokyklų kompiuterių paprasčiausiai dulka kabinetuose, o kita pusė mokiniai naudojami daug mieliau ir geriau nei jų mokytojai. Pedagogai – konservatyvūs iš prigimties. Ir tam tikra prasme tai puiku, nes tik protingas konservatyviojo ir pažangiojo prado derinys garantuoja darnią, be didelių sukrėtimų visuomenės raidą. Antra vertus, šiuolaikinė mokykla negali apsieiti be naujovių, ir dvikalbis ugdymas yra vienas iš požymių, rodančių, kad visuomenės permainos vis greitesnės ir globalizacija neišvengiama. Kultūrų suartėjimas, kintančios lavinimosi paradigmos, būtinybė pereiti nuo žinių prie kompetencijos, nuo skirtumų prie vienijimosi, nuo įtarumo prie tolerancijos plačiąja žodžio prasme dvikalbį ugdymą daro būtina, ypač šalyse, kur mišri gyventojų sudėtis.

Deja, šio projekto politizavimas Baltijos šalyse, ypač Latvijoje ir Estijoje, susijęs su Latvijoje ir Estijoje pasikeitusiu rusų kultūriniu statusu – iš vyraujančio į mažumos, arba diasporos. Todėl buvusios daugumos atstovas dažnai visiškai teigiamai vertina dvikalbio ugdymo idėją, kai, pavyzdžiui, jo vaikas anglų kalba mokosi Jungtinėse Valstijose arba švediškai – Švedijoje, ir kategoriškai stoja prieš dvikalbį variantą su latvių kalba. Tą patį galima pasakyti ir apie mažumos mokyklos mokytoją – jo neglumina, kad Anglijos istorija dėstoma anglų kalba (tegu ir Latvijoje). Galima paprieštarauti: juk tą istoriją dėsto anglų kalbos mokytojas. Taip, bet jis ne anglas, negana to, ne istorijos mokytojas, vadinasi, tam tikra prasme, ne profesionalas.

Mūsų nuomone (ir remiantis asmenine patirtimi), norint žingsnis po žingsnio diegti dvikalbį ugdymą, be visų lavinamųjų programų ir materialinės bazės, būtina tam tikra dvikalbio ir daugiakalbio išsilavinimo propaganda. Remiamės tokių autorių kaip J. Millsas, A. Floras ir kiti patirtimi. Deja, ir rusų, ir latvių kalbose žodis „propaganda“ susikompromitavęs ir turi neigiamą atspalvį, nebūdingą jo angliškam variantui. Rengdami knygą apie dvikalbį ugdymą, kuri 2001 m. rugpjūtį išėjo latvių kalba (tikriausiai šiais metais ji, atitinkamai perdirbta, pasirodys ir rusiškai), mes suformulavome keletą abejonų nekeliančių tokio mokymo privalumų, itin svarbių Baltijos šalyse.

- Aktyviai vartojama lotyniška abėcėlė padės sušvelninti simbolių atotrūkį (C. Wargerio apibrėžimas) tarp rusų ir Europos kalbų.
- Kalba suvoktina ne tik kaip tikslas, bet ir kaip priemonė įgyti žinių, ateityje padėsiančių kur kas mažesnėmis pastangomis ištraukti į intelektualinę pasaulio erdvę.
- Daugiau ateities galimybių, suvienodinamos pradinės mokinių pozicijos, negana to, įgyjama tam tikra pirmenybė, susijusi su kultūros erdvių derinimu. (*Kad ir kaip būtų paradoksalu, tai yra savotiška galimybė atsirevanšuoti, nes iki Latvijai ir Estijai atgaunant nepriklausomybę gerai mokėti rusų kalbą čia buvo profesinės sėkmės garantija. Daugelis garsių mokslo ir kultūros veikėjų buvo pripažinti toli už Latvijos ribų kaip tik dėl to, kad galėjo kreiptis į rusų, kur kas gausnę, auditoriją.*)
- Mokyklos lygmeniu ir jos realaus modelio viduje sukurama gyvybinė nūdienės Latvijos erdvė su jos daugiakalbe sankloda, vadinasi, išnyksta esama kultūrinė izoliacija. (*Turime atsižvelgti į tai, kad itin daug mūsų gimnazijos mokinių ir, kas taip pat svarbu, mokytojų už mokyklos sienų beveik nebendrauja su latviais, nors ir yra pasinėrę į informacinę latvių kalbos erdvę. Dėl to kenčia pati integracijos idėja ir kyla pavojingų kultūrinės izoliacijos tendencijų.*)
- Mokytojams, aktyviai dalyvaujantiems dvikalbiame ugdyme, atsiranda galimybė pajavairinti savo veiklą, palaikyti savo ir vaikų poreikį visą gyvenimą mokytis, tikslingai kelti kvalifikaciją, tapti tikrais savo mokinių lavinimo proceso partneriais. Mokiniai ir mokytojai labiau vieni kitais pasitikės, įgis vertingų įgūdžių, leidžiančių dėstyti savo dalyką įvairiose šalyse.
- Atsiranda galimybė lygiateisiškai ir visavertiškai bendrauti su mokytojais, dirbančiais latvių mokyklose, kaip su donorų kultūros atstovais. Tai anaipol nėra praradę savo pasaulinės reikšmės (A. Priedītis).
- Atsiranda galimybė daryti įtaką Respublikos švietimo politikai tiesioginėse diskusijose, o ne per visuomenės informavimo priemones – politizuotas ir dažnai nekompetentingas.
- Atsiranda papildoma motyvacija įvaldyti nūdienės kompiuterių technologijas – juk yra kompiuterinių kalbos ir mokomųjų programų – ir galimybė dalyvauti bendruose projektuose.
- Sumažėja kalbinė priklausomybė nuo kolegų latvių, atsiranda pasitikėjimas savimi ir tikėjimas rytdiena.

Žinoma, čia išdėstyti ne visi privalumai, bet apibendrinant galima pasakyti, kad dvikalbis ugdymas – tai atsakas į laiko iššūkį ir aktyvios pilietinės pozicijos pasirinkimas. Globalūs švietimo pokyčiai būtini, ir dvikalbis ugdymas – vienas reikšmingų ateities civilizacijos bruožų. Amerikiečių filosofo Gregory'o Batesono nuomone, jai būdinga:

- žmogaus evoliucija nuo *Homo sapiens* (mąstančio žmogaus) prie *Homo integrans* (vientiso žmogaus);
- efektyvios komunikacijos psichologijos raida;
- švietimo perėjimas nuo mokymo kalbos lygmeniu prie mokymo analogijos lygmeniu;
- mokslo ir informacijos sprogdymas bei naujų tarpdalykinių žinių plėtra.

Dvi pastarosios aplinkybės atskleidė nūdienės civilizacijos iššūkių ir susiklosčiusios mūsų švietimo sistemos, deklaruojančios pasenusius tikslus, nerangios ir inertiškos, prieštara. Beje, tai ne tik potarybinės erdvės problema – naujovių kartais nepriima net tie demokratinių šalių pedagoginės visuomenės atstovai, kurie žodžiais aktyviai stoja už permainas.

Visuomenė suvokia, kad tradicinė švietimo sistema neatitinka civilizacijos raidos. Tačiau mūsų su mokykla susijusios asmeninės patirties inercija bei nepajudinama nuostata – „seniau buvo geriau“ – ir toliau mokyklinį ugdymą ribotai traktuoja kaip tam tikro visiems būtino informacijos kiekio kaupimą. Todėl dauguma švietimo reformų iš

esmės sukuria savotišką monstrą, kartais vadinamą standartu, kuris mokomojo proceso organizatoriams teikia slaptą džiugesį, kad jiems patiems to įvaldyti nereikės...

Tai ypač aktualu kalbant apie matematikos mokymą mokykloje, neįtikėtinai nutolusį nuo paprasto mokinio, nuo jo gyvenimo perspektyvų – ir tolimųjų, ir artimųjų. Perkrautas matematikos kursas kiekvienu amžiaus tarpsniu neatitinka žmogaus raidos pobūdžio ir dažnai net prieštarauja individualių vaiko gabumų lavėjimui. Susidaro įspūdis, kad matematika atskirta nuo mokinio ir mokyklos, o mokinys ir mokykla – nuo matematikos. Efektyvumo, tikriaus, menamo efektyvumo, rodiklis yra garsiosios pergalės matematikos olimpiadose (lyg vienintelis mokyklos tikslas būtų rengti olimpiadų čempionus).

Kaip matematikos problema susijusi su dvikalbiu ugdymo modeliu? Matematikoje irgi vartojama kitokia nei gimtosios kalbos ženklų sistema. Taip pat kaip antroji (trečioji) kalba, ji turi būti mokiniui naudinga, plėsti jo prisitaikymo galimybes. Matematika yra universali bendravimo priemonė, ypač informacinių technologijų lygmeniu, ir rodo, kad kiekviena kalba vienu metu gali būti ir tikslas, ir priemonė, padedanti jo siekti. Matematika sukuria ir aprašo idealius objektus ypatinga ir mums svetima (daugelio mokinių, kad ir kokia kalba jie mokytųsi mokykloje, nelaimei) matematikos kalba. Tad galima sakyti, jog tai iš pat pradžių yra dvikalbis mokomasis dalykas, kurį įmanoma įtvirtinti mokinio sąmonėje tik naudojant praktiškai. Nūdieniai matematikos dėstymo metodai, jeigu taikomi protingu ir daugumai mokinių suvokiamu mastu, siūlo:

- kelti klausimus, į kuriuos nėra galutinių ar vienareikšmių atsakymų;
- taikyti matematikos metodus dėstant kitus dalykus;
- naudoti kuo daugiau vaizdinių priemonių, grafikų, lentelių, žemėlapių;
- derinti individualų požiūrį ir grupinius darbo metodus;
- išmokyti dėstyti matematiką kaip prieinamą dalyką, be savotiško išskirtinumo, pasiekiamo tik išrinktiesiems, – toks požiūris būdingas daugumai tikslųjų mokyklų atstovų;
- itin palaikyti mokinius, besimokančius kiek lėčiau;
- nepalaujamai sieti matematiką ir kasdienes mokinių problemas, – tai įgalina vaikus įgytas žinias nuolat taikyti ir motyvuotiau žvelgti į jų plėtojamą bei gilinimą;
- sprendžiant bendrąsias logines užduotis, būtina taikyti šiuolaikines kompiuterines technologijas.

Šis sąrašas, kaip moderniai ir apgalvotai dėstyti matematiką, stebėtinai sutampa su svarbiausiais dvikalbio ugdymo principais. Iškeliamas prigimtinis atitikimas (atitiktį žmogaus prigimčiai ir atsižvelgti į ją kiekvienu amžiaus tarpsniu); kultūrinė atitiktis (atitiktį nūdienos civilizacijos iššūkiams, sociumo poreikiams ir mokinių socializacijos galimybėms bendrųjų žmogaus vertybių pagrindu) ir kūrybinis adaptyvumas (švietimo sistema orientuojama į mokinio individualybę ir kūrybinį aktyvumą). Būtent užduotys, kurias galima formuluoti kitaip (be kita ko, ir vartojant kitą leksiką), siužetiniai uždaviniai, o ne išarti hektarai ir abstraktūs keliautojai, nežinia kodėl traukiantys iš taško A į tašką B, skatina domėtis didžiuoju mokslu – matematika – ir pasaulio bei savęs paties pažinimo logika.

Vienarūšės ir reglamentuotos užduotys daro pažinimo procesą ne tokį patrauklų ne tik mokiniui, bet ir mokytojui. Galbūt todėl kūrybiniu požiūriu užgniaužtas pedagogas, virš kurio it Damoklo kardas kabo programa, standartai ir valstybiniai egzaminai, iš pradžių instinktyviai atmeta ir naują požiūrį į matematiką, ir dvikalbį ugdymą, ir kompiuterių tinklo veržimąsi į klasę – jo šventovių šventovę. Juk žlugusios mūsų viltys, kad svarbiausia – išdresuoti mokinį įvaldyti kokį nors algoritmą (repetitorystės principas ir tradicinės mokyklos idealas, į kurį įeina ir dėstymas išimtinai gimtąja kalba), daugelį mokytojų iš tikrųjų pastatė į keblią padėtį. Kilo amžinasis klausimas, ką daryti, lydimas kito, tokio pat neišvengiamo, – kas kaltas? Mėginti į šiuos

klausimus atsakyti vienprasmiškai prieštarautų mūsų kūrybinio ieškojimo dvasiai, tačiau manome, kad visiškai aišku, jog būtina ir iš principo neišvengiama į visą švietimą žvelgti produktyviai. O dogmų kupiną pedagoginę veiklą turi pakeisti praktinė savarankiška mokinių veikla, kurios pagrindas – mąstomasis konstravimas (figūrų ar simbolių vaizdavimas, kalbėjimas, formulavimas, svarstymas balsu) dviem ar trimis kalbomis. Aišku, tų kalbų vartojimas turi būti tikslingas, teikiantis mokiniui privalumų. Ir orientuotis reikia į mokinį – į dabartines jo galimybes, motyvaciją, valią. Tada jis pats dalyvaus konstruojant naujas ir reikšmingas žinias kaip galimybę daryti savus pasaulio pažinimo atradimus.

Remiantis tokiomis prielaidomis, galima sukurti dvikalbės mokyklos modelį, atitinkantį nūdienos Latvijos, galbūt ir kitų šalių, turinčių panašių problemų, poreikius kelių principų pagrindu.

Mokymo vientisumas, arba gebėjimas integruoti: nuo žodinio lygmens einama prie dalykinio, nuo empirinio – prie koncepcinio, nuo smulkių temų ir problemų – prie reikšmingų. Tai padeda mokiniui tolydžio lavėti, jis prisiliečia prie kultūros vertybių, pratinamas priimti mokymo proceso partneriško bendravimo stilių ir metodus. Integracija yra svarbiausia mokymo organizavimo forma, besiremianti gamtos dėsnių visuotinumu ir vienove. Mūsų modelis integruoja informacijos sancaupą gimtąja ir latvių bei užsienio kalbomis. Mes siekiame, kad dalykinės ir pažinimo sritys suartėtų ir sąveikautų tarpusavyje, kad mokymo turinys būtų vientisas, kad pats mokymas lavintų individualybę ir asmenybę kokybiškai nauju sąmonės lygmeniu. Tam reikia, kad sąveikautų ir sutaptų visi mokomosios veiklos elementai, kad jie būtų surinkti į vieną vietą lyg „ryšulėlis pažinimo strėlių“, kurios vėliau nuskries konkrečiam mokiniui būtina kryptimi.

Antrasis principas – **mokymo individualizavimas**. Dvikalbio mokymo sistemoje jis taikomas keliais lygmenimis, nes kiekvienos klasės mokiniai ne tik skirtingai įvaldę vieną ar kitą dalyką, bet ir nevienodai moka valstybinę kalbą. Todėl svarbu atsižvelgti į tai, kad mokinyss gali būti nepakankamai pasirengęs leksikos požiūriu. Antra vertus, reikia sukurti sąlygas, leidžiančias tą skirtumą bent kiek sulyginti. Gerai kalbą mokantys mokiniai, ypač jei dirbama grupėmis, atlieka kalbos konsultantų funkcijas – jiems pavedama dirbti su sudėtingesniais kalbos požiūriu šaltiniais, palaikyti prasčiau pasirengusius mokinius per pamokas. Tačiau tai neturi stabdyti geriau pasirengusių mokinių pažangos; tiesiog bendros veiklos metu mokytojas, tą veiklą kūrybiškai vertindamas, skatina ir silpnesnius mokinius kelti tikslus, truputėlį pranokstančius jų galimybes (pasitelkiami meniniai gabumai ir kiti įgūdžiai, artistiškumas, balsas). Čia ypač svarbu laiku paskatinti ir silpnesnį, ir gablesnį mokinį. Mūsų gimnazijoje toks papildomas stimulus yra mokinių reitingavimo sistema. Mokytojas, individualiai kontroliuodamas kiekvieną darbą, ragina mokinius apmąstyti savo veiklą, be to, vartojamos abi kalbos leidžia prireikus individualiai pakartoti ir įtvirtinti sąvokas (tai itin svarbu, pavyzdžiui, dėstant matematiką).

Trečiasis principas – mokinių **motyvavimas** mokomajai ir pažinimo veiklai. Dvikalbystės sąlygomis tam tikru laikotarpiu motyvacija padeda įveikti dažnai pasitaikančią išankstinę neigiamą nuostatą, vyraujančią vaiką supančioje visuomenėje. Faktiškai esame priversti atvirą ar slaptą neigiamos orientacijos vektorių keisti motyvuotu privalumų suvokimu. Tai daroma pripažįstant aktualumą. Sukurti teigiamą motyvaciją – gana sunkus dalykas, ypač dėl jaunatviško negatyvizmo, stiprėjančio mėginant įkyriai brukti kokią nors nuostatą. Kad mokinį sudomintų, mokytojas turi dirbti kryptingai. Be kita ko, reikia turėti teigiamų pavyzdžių atsargų, pavyzdžiui, nurodyti sėkmingai karjerą darančius absolventus, istorines asmenybes, kitokią patikimą ir mokiniui svarbią informaciją. Anglų kalboje šiai veiklai nusakyti vartojamas žodis *advocacy*, reiškiantis sąžiningą reklamą ar argumentuotą išpuolių atrėmimą.

O ką gi daryti mokytojams, dar ne itin gerai mokantiems valstybinę kalbą? Mes vadovaujamės T. Scutnabb-Kangaso pateiktu vadinamojo kompetentingo dvikalbio

mokytojo apibrėžimu. Jis dar nėra tikras dvikalbis ir gal juo net netaps, bet jis geba savo dalyką dėstyti dviem kalbomis ir pasitelkia tam įvairiausius būdus:

- kiek įmanoma, labiau naudojasi pagalba dvikalbių mokinių, kurių visose Latvijos mokyklų klasėse yra 15–25 proc. (juk mišrių santuokų gana nemažai);
- sumaniai derina vaizdines priemones abiem kalbomis;
- naudojasi teminiais žodynais;
- dėsto medžiagą integruotai, blokais;
- taiko grupinius darbo metodus su mokiniais konsultantais;
- bendradarbiauja su latvių kalbos mokytojais;
- pamažu gerina savo kalbos kompetenciją, kuri turi atitikti bendrąsias latvių kalbos mokėjimo pastarųjų metų tendencijas;
- nuolatos domisi kolegų, mokančių kalbą, patirtimi, atvirai bendrauja, yra kritiškas ir mąstantis;
- naudoja medžiagą, reikšmingą mokiniams, palaiko jų sportinę dvasią ir norą įveikti sunkumus – tarp jų ir kalbos. Mokytojas, vaikų akyse įveikiantis panašius sunkumus, tampa sektinu pavyzdžiu.

Manome, kad taip derinant nūdienos principus ir priemones pasidarys įmanoma pasiekti svarbiausią švietimo tikslą – atsiras vienas kitą praturtinantis, suartinantis ir produktyvus pažinimo sritis išplečiantis Mokytojo ir Mokinio, Mokinio ir Mokytojo dialogas. Kartu išnyks nepagrįsta išankstinė dvikalbio ugdymo baimė.

Literatūra

Alijevs, R., & Kaže, N. (2001). *Bilingvâlâ izglîtîba. Teorija un dzîve* [Bilingual education. Theory and life] (p. 367). Rīga: Retorika.

Cloud, N., et al. (2000). *Dual language instruction: A handbook for enriched education*. Boston: Heinle.

Flor, A. (1996). Creative education for bilingual teachers. In O. Garcia & C. Baker, *Policy and practice in bilingual education* (pp. 237–244). Clevedon, England; Philadelphia: Multilingual Matters.

Hargreaves, A. (1994). *Changing teacher, changing times: Teachers' work and culture in the postmodern age*. New York: Teachers College Press.

Lucas, T. (2000). What we have learned from the research of successful secondary programs for LEP students. *ERIC Digest*.

Mills, J. (1993). *Activities in a multilingual school*. In *Bilingualism in the primary school*. London: Routledge.

Passatino, F. (1997). Internet in Education. In *Report of the U.S. Department of Education*.

Priedītis, A. (2000). *Latvijas kultūras vēsture* [The history of Latvian culture] (pp. 7–10). Daugavpils.

Scutnabb-Kangas, T., & Cummins, J. (1988). *Minority education: From shame to struggle*. Clevedon, England; Philadelphia: Multilingual Matters.

Tooley, J. (2000). Rethinking education. In *Reclaiming education*. London; New York: Cassel.

Warger, C., et al. (2000). Linguistic distance. In *Contextual factors in second language acquisition*. *ERIC Digest*.

Romanas Alijevas – Rygos klasikinės gimnazijos direktorius, pedagogikos mokslų daktaras, kelių knygų apie kūrybinius mokinių gebėjimus ir Latvijos klasikinio išsilavinimo koncepcijos autorius. G. Soroso fondo „Atviros mokyklos“ lavinamųjų programų ekspertas ir konsultantas.

Natalija Kažė - Rygos klasikinės gimnazijos Dvikalbystės centro vadovė, terminologijos žodynų autorė, pedagogų profesinio rengimo dvikalbiam dėstymui bei mokymo priemonių kūrimo programų kūrėja.
